

Hagyományfrissítés XIX/1.
Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok*
Budapest, 2011. május 20.

A konferencia előadásainak összefoglalói

TAKÁTS JÓZSEF: Patriotizmus vagy nacionalizmus a *Nemzeti hagyományokban*

Évtizeddel ezelőtti tanulmányomban (*Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején*) Kölcsey Ferenc *Játékszín* című fiktív beszédének elemzésével igyekeztem bemutatni, hogyan alakul át a republikanizmus politikai nyelve a kulturális nacionalizmus nyelvén a 19. század első évtizedeiben magyarul, „rousseau-iánus pillanatnak” nevezve (John Pocock „machiavelliánus pillanatának” példájára) ezt az átváltozást. Mostani előadásomban szembesíteni kívánom egykori érvelésemet Maurizio Viroli e tárgyban írt művének (*Per amore della patria. Patriotismo e nazionalismo nella storia*) fogalomhasználatával és történeti elemzésével, felülvizsgálni némely akkori állításomat, s a *Nemzeti hagyományok* elemzésén át újrafogalmazni, amit korábban a nacionalizmus 19. századi magyar beszédmódjáról írtam idézett munkámban, illetve *Modern magyar politikai eszmetörténet* című tankönyvemben. Egyben megpróbálom kiegészíteni Viroli könyvének gondolatmenetét, a nacionalizmus politikai nyelve születésének általa adott leírását.

FÓRISZ GERGELY: A *Nemzeti hagyományok*: vitairat vagy programnyilatkozat?

„Nincs könnyebb, mint gyanításokat hipotézisekké, hipotéziseket principiumokká formálni: de az ilyeneket illetve Bacon cerebella hominum és potentes nugae nevezettel.”¹

Kölcsey Ferenc fenti mondata két vonatkozásban is a *Nemzeti hagyományok* vizsgálatának kiindulópontjául szolgál az előadásban.

Egyrésztől Francis Bacon Kölcsey által idézett gondolata eredeti kontextusát tekintve egy olyan mérsékelt szkeptikus tudományszemléleti mód megfogalmazása, mely elutasítja a dogmatikus filozófiát, vagyis a téziseket a hipotézisek, a spekulációt a tapasztalat, a tekintélyt a szabad vizsgálódás fölé rendelő rendszereket. Ez a nézet nemcsak a Kölcsey és Szemere Pál által közösen szerkesztett *Élet és Literatura* című folyóirat egészének tudatosan kialakított általános koncepciójára jellemző², hanem – mint azt most bizonyítani szándékozom – a periodika első kötetében cím nélkül megjelent Kölcsey-szövegnek is sajátja. Ha a munkának ily módon megfellebbezhetetlen (tan)tételek kinyilatkoztatásától tartózkodó, kérdésfeltevő, vitára ösztönző attitűdöt tulajdonítunk, akkor annak műfaját vitairatként vagy esszéként határozhatjuk meg.

Másrésztől azért is adekvát a fenti mottó alkalmazása, mert az a fajta értelmezői eljárás, melynek eredményeként Kölcsey egyes hipotetikus érvennyel megfogalmazott kijelentései kimondott alapelvekként rögzültek, meghatározó volt a *Nemzeti hagyományok* irodalomtörténeti utóéletében. Az előadás második részében ezt a módszert mutatom be néhány példa alapján, elemezve azt a mechanizmust, mely ezt az írásművet paradigmateremtő célzatú dokumentumként avagy „programnyilatkozat” formájában tette a magyar irodalmi kánon alapelemévé.

¹ KÖLCSEY Ferenc, *Az állati magnetizmus nyomairól a régiségben* = *Kölcsey Ferenc összes művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné és SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 1093.

² Vö. FÓRISZ Gergely, *Kontextusok az Élet és Literatura szerkesztői önértelmezéseihez* =

<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/margonautak/margonautak/Forizs-Margonautak.pdf>

RÁKAI ORSOLYA: A „nemzeti kor” paradoxona a *Nemzeti hagyományokban*: Egy kulturális és értelmező normarendszer kialakítása

Kölcsey nevezetes tanulmánya többszörös paradoxonokra épül. Egyrészt az emberi életkorokon keresztül fejlődőként ábrázolt nemzet szerves képződménynek tűnik, melyet ugyanakkor bizonyos fokig mintha irányítani lehetne és kellene a kívánt irányba. Másrészt a hagyomány elvileg messzemenően áthatja a hon fiait és meghatározza tevékenységük, vágyaik körét, ugyanakkor Kölcsey mégis kívülről, még hozzá nem egyszerűen a leírás, hanem a normaadás szándékával írja le a „hagyományban-benne-lét” attitűdjét. Harmadrészt a mű címe „nemzeti hagyományok”, ám az egész eszmefuttatás magja az, hogy ilyenek nincsenek vagy csak igen-igen töredékesen vannak meg, s hogy mi a teendő ilyen helyzetben. A nemzeti kor, a nemzeti kultúra kifejlődésének leginkább kedvezőként ábrázolt kora férfikor, felnőtté váló és sokszor egymásnak ellentmondó identitás-elemek halmazából próbálja összerakni magát, a válogatás pedig nyíltan reduktív. Ebből a szempontból különösen érdekes megfigyelni Kölcsey érveinek struktúráját: dolgozatomban többek között megpróbálom bemutatni azt a „Nagy Bumm”-típusú axiomatikus retorikai szerkezetet, mely egy igen határozott kulturális normarendszert, sőt, programot van hivatva megalapozni.

Előadásom másik fő kérdése a Kölcsey által középpontba állított hagyomány és közösségi identitás néhány aspektusa. Mindenekelőtt S. Varga Pál és Szegedy-Maszák Mihály *Nemzeti hagyományokról* írott munkáira reflektálva szeretném a Kölcsey-féle „megalapozó gesztus” problémát megvizsgálni, de utalni kívánok a kérdés 20. század eleji történetét vizsgáló Schein Gábor (nemzeti-kulturális-irodalmi) hagyománnyal, hagyományozással-hagyományozódással kapcsolatos tanulmányaira is.

S. VARGA PÁL: A *Nemzeti hagyományok* és a *Vanitatum vanitas*

Egy korábbi dolgozatomban fölvettem, hogy a *Vanitatum vanitas* (1823) kétszólamú versként is olvasható, s hogy a két szólamhoz egymással ellentétes antropológiai pozíciók tartoznak. Az egyik szólam olyan szemléletből fakad, amely belülről néz az emberi létre, s így minősít nagynak, dicsőnek, csillogónak stb. emberi teljesítményeket; a másik szólam háttérét a beszélő külső pozíciója, nézőpontja határozza meg, ez teszi lehetővé számára, hogy fölényesen érvénytelenítse az előbbi szólam értékítéleteit. Ez azonban a beszélő szólamának csupán explicit szándéka; a vers valójában felszámolja a beszélő pozícióját, amikor maga is olyan bölcsességekre hivatkozik (az ataraxia sztoikus, Marcus Aureliusnál olvasható változata, illetve a szkeptikus Pürrhón epokhé-elve), amelyeket a kívülálló attitűd – Platón és Arisztotelész emblematisztikus említésével – előzőleg általános érvénnyel hiteltelenített („Bölcselkedő oktalanság” stb.).

Megítélésem szerint hasonló kétszólamúság s az antropológiai pozíciók hasonló kettőssége érvényesül a *Mohács* (1831) illetve – mutatis mutandis – a *Nemzeti hagyományok* (1826) című Kölcsey-írásokban, és hasonló a két pozíció szembesítésének módja is. A *Mohács* beszélője a világpolgár szemléletével azonosul – látszólag, hogy aztán annál hathatósabban érvelhessen a múlt emlékeinek (mai szóval: az emlékezethelyeknek) a jelentősége mellett, szembeállítva objektív minőségüket kollektív tudatban betöltött szerepükkel. („Az ezer hajó, melyek Trója alatt tíz évig heverték, nyomorult sajkák valának; az ithakai sziklák fejedelme parányi kalandor; minő elláthatatlan mégis a hatás, mit e magokban kicsiny képek a hagyományban megdicsőítve okoztanak!”) A *Mohács* és a *Nemzeti hagyományok* közt az előbbinek az a szóhasználata jelenti az összeköttetést, amelyet a beszélő a két nézőpont elkülönítésére használ („ábrándozó”, „vizsgáló”). A *Nemzeti hagyományokban* a fiatal népek hőskorának poétikus tüneményeit „a történelmi vizsgálat későn fellobbanó fáklyája” oszlatja szét. A két nézőpont itt egymást követve egy történelmi narratívába illeszkedik; a köztük közvetítő hagyománynak köszönhető, „ha a hősi kor a maga regényes alakját századról századra nemcsak megtartja, de öregbíti, s a nemzeti lelkesedésnek és poézisnek sokáig tartó táplálatot nyújt”.

Ez a historizált antropológiai dualizmus – különböző változataiban – kimutatható a *Görög filozófia* (1823), a *Töredékek a vallásról* (1815–27), a *Történetnyomozás* (1833) és a *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* (1837) című írásokban is; a *Vanitatum vanitas* beszélőjének külső pozíciója azonban nem jelenik meg többé.

GYAPAY LÁSZLÓ: A világkép egyneműsödése és a költészet

Kölcsey meghatározó létélménye, hogy olyan erőterben él, melyben energia-befektetés nélkül az emberi élet minősége nemcsak fenntarthatatlan, hanem törvényszerűen elsilányul. „Minden – mondja a *Parainesis*-ben –, [...] ami felfelé nem hág, lefelé süllyed; és így kell az emelkedni megszűnt embernek is süllyedni, s ki nem tudja, miképpen őt a süllyedés egyenesen az állathoz ragadja le?” Az animális léttől való fenyegetettség az értékek felszámolódásának veszélyéből fakad.

Kölcsey antropológiai sajátságának tekinti, hogy az életkor előrehaladtával a világban való eligazodás során az ember egyre kevésbé a szív érzéseire meg a fantáziára és egyre inkább az észre támaszkodik. Az ész egyrészt az ismételt előforduló események között jó határfokkal érvényesíthető oksági viszonyokat definiál, másrészt kudarcot vall abban, hogy oksági alapon bizonyosságot nyújtson az értékek meghatározása terén. Ez utóbbi jelenségből következik, hogy az ész szükségszerűen vezet a szkepticizmushoz az embert. Kölcseyre a szkepticizmus pürrhóni változata volt nagy hatással. Ennek lényegét ő maga a *Görög filozófiában* úgy összegezte, hogy „az ember soha semmi állítást vagy tagadást egész bizonyossággal nem fogadhat el”. Számos művének kulcspontján bukkan fel pürrhonizmus, a *Vanitatum vanitas*-ban és a *Mohács*-ban pedig az egymással szemben álló kijelentések és szemléletmódok a művek struktúráját meghatározó problémává lépnek elő. Az egymást relativizáló állítások ellehetetlenítik bármiféle értékvonatkoztatási pont, bármiféle célképzet meghatározását, és így egynemű világkép alakul ki, melyben a dolgok sem nem rosszak, sem nem jók, csupán hiábavalók.

A *Nemzeti hagyományokban* kifejtett költészetfelfogás olyan világszemléleten alapul, mely szerint a jelenségeket egy felső valóság határozza meg. Ez a szemlélet a szív érzéseire és a fantáziára is támaszkodva megkülönböztet lényegét és jelenséget, ami elhárítja a világkép egyneműsödésének veszélyét, és lehetővé teszi értékek definiálását.

ZÁKÁNY TÓTH PÉTER: „az egész világot szeretném recenseálni” (Kölcsey és a homéroszi görögség példája)

Kölcsey és Szemere gyakorlatilag 1817-től kezdődően, hosszabb-rövidebb megszakításokkal, folyamatosan foglalkozott egy közös lapalapítás tervével. A folyóiratnak, már a kortársak véleménye alapján is, egyfajta úr betöltését kellett volna szolgálnia, amennyiben – a nagyjából ezzel egy időben, a kritikáról tanulmányt író Döbrentei Gábor szerint – a magyar irodalom addigi történetéből teljes mértékben hiányzott a poézis minden nemét külön-külön, történelmi és esztétikai szempontból egyaránt tárgyaló kritika meghonosítása, amelynek magas szintű, irodalmi megvalósítására az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője kifejezetten Kölcseyt és Szemerét tartotta alkalmasnak. A talán éppen a Kölcsey-recenziók negatív fogadtatásának köszönhetően a műfaj közlésétől visszariadó Döbrentei ezzel azonban kettős ódiomot helyez a majdani vállalkozásra. Egy olyan műfajt kell meghonosítaniuk, amelynek sem az írók, sem pedig a közönség részéről nincsenek még meg ekkor az érvényes hazai mintái, ráadásul úgy, hogy az adott műfaj esetében fokozottan kell számolniuk az olvasók beleegyezésével. Miközben a korabeli kritika-vita alighanem éppen a norma-, illetve kánonképzés felügyelete fölötti hatalom megszerzése körül forgott, egy ilyen vállalkozás nyilvánvalóan csak akkor számíthatott igazi sikerre, ha inkább tudta egyesíteni az egykorú nyilvánosságban a kérdésről forgalomban lévő különféle vélekedéseket, mintsem ha a műfaj természetéből adódó szelekciót helyezi a fő célkitűzései közé.

Valószínűleg ezzel magyarázható a kiadvány arculatának meglehetősen hosszúra nyúló tervezési fázisa. Kezdetben Engel *Fragmente über Handlung, Gespräch, und Erzählung* című, Kölcsey által lefordított tanulmányát tartják megfelelő elméleti bevezetőnek a folyóirat induló köteteinek az élére, amely mellett szerepelne még Theodor Körner drámájának, Szemere által elkészített magyarázata is, majd végül lemondanak az Engel szöveg önálló publikációjáról, amelyet Kölcsey részben beépít a Szemere fordítás mellé szánt recenziójába. Amíg tehát egyfelől egy ilyen, előzmények nélküli műfaj elfogadtatásához túlságosan is erősnek érezhettek egy elméleti bevezetőt (tegyük hozzá, az előbbiek ismeretében: joggal), amit a kiadványhoz rendelt peritextusok meglehetősen szokatlan használata oldhatott némiképpen csak fel (pl. a cím és a mottó olvasót megszólítani igyekvő, ámde annál inkább enigmatikus jellege, vagy éppen a korabeli kiadványokra jellemző előszavak helyettesítése egy többszerzős, implicit prefációval), addig a Körner dráma teljes egészében bekerült az első kötet szövegei közé, elfoglalva a kiadványban rendelkezésre álló hely jelentős hányadát. És bár jóllehet, már a korabeli recepció is felhívta az *Élet és Literatura* (később *Muzáron*) azon jellegzetességére a figyelmet, hogy a szerkesztők az egyes műfajok mentén tartották megszervezhetőnek az egyes kötetek tematikáját (Szalay László, Bajza József), az viszont már korántsem magától értetődő, miért éppen a dráma volt a kínálgató lehetőségek közül erre a legalkalmasabb. Mindez arra utal, hogy Kölcsey és Szemere valamiért különösen fontosnak érezhette, hogy ennek a műfajnak a fölényével indítsák meg, az ekkor még hosszúra tervezett, nagyarányú, közös vállalkozást. Mondhatni a Körner dráma fordításának kérdése már kezdettől fogva összefonódott a folyóirat alapítás tervével.

A kérdést csak tovább bonyolítja, hogy a nyitó kötet első részét tulajdonképpen elfoglaló, többszerzős, implicit előszó, mind tartalmában, mind megjelenésében emlékeztet az ún. szókratészi dialógusok formájára, amelyet egyébként Engel említett szövege a filozófiai beszélgetések példaértékű megvalósulásaiént tartott számon. Az előszó VII-es szám alatt megjelenő egyik eleme pedig, amely később, az első Kölcsey-összkiadásban (nagy valószínűséggel Bajza József és Szemere Pálnak köszönhetően) *Nemzeti hagyományok* címen jelent meg önálló tanulmányként, maga is a játékszínben látja kibontakozni az irodalom jövőbeli lehetőségeit.

Előadásomban ezért amellet próbálok meg érvelni, hogy az *Élet és Literaturában* eredetileg Cselkövi névvel jegyzett szöveg, valójában sokkal kevesebbet köszönhet Herdernek, mint annak a – részben Engel közvetítésével Kölcseyhez érkező – Lessingnek, akinek az időbeli és térbeli művészeteket, az általuk használt jelrendszerek (konvencionális vs. természetes jelek) alapján megkülönböztető elgondolásainak köszönhetően, hosszú időre a dráma került a szóbeli művészetek hierarchiájának a csúcsára (Murray Krieger). Lessing szerint ugyanis egyedül a dráma volt az az egyetlen, lehetséges műnem a verbális művészetek köréből, amely a leginkább volt képes megközelíteni a festészet által használt természetes jelek illúzióját, és ezáltal maradéktalanul tudta bevonni a befogadót az általa létrehozott fiktív világba. A dráma ezen a módon tehát úgy válik az irodalomtól elvárható művészi illúzió paradigmatis példájává, hogy hatásának ebben a formájában mértékül szolgál más műfajok megítélésének. Véleményem szerint a később *Nemzeti hagyományok* címen ismertté vált szöveg is ennek az esztétikai hagyománynak az örököse, amelynek szerzője ennek a sajátos képtechnológiának a poétikára gyakorolt elméleti és gyakorlati következményeit egy történeti narratíva keretei között helyezi el.